

FIGYELŐ

A VILÁGBAJNOK DELIUS

Friedrich Christian Delius: Der Sonntag, an dem ich Weltmeister wurde
 Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1994. 123 oldal,
 38 DM

A világirodalom sorsáért aggódó német recenzensek válogatott háborgásai, kirohanásai, szidalmi és károgásai között gyakorlat szerepel egy műszo, melyet nagy fogcsikorgatások közepette magyaráítani lehetne ugyan, de nincsen szóösszetétel, mely kettős jelentését rendesen kiadná: *Heimatliteratur* Dühödöt recenzesei szerint mostanság Friedrich Christian Delius is ilyen irodalmat művel. Ami persze nem hangzik valami jól.

Egy kicsit olyan szó ez, mintha mi hazafias irodalmat mondanánk, ám mégse mondanánk se többet, se kevesebbet, mint hogy az író, aki ilyen irodalmat művel, legfőképpen a haza, a szülőföld, a szűkebb pátria körül ke-reng, vagy éppen egy adott táj nyelvét használja irodalmi nyelv helyett, s szellemi horizontja se terjed ennél távolabb. Ahhoz azonban, hogy valaki pontosabban értse a fogalom kettős jelentését, bizonyára nem ártana ismernie azokat az igazán ártalmatlan múlt századi költőket, akik az iparosítás szörnyűségeinek láttán a falusi élet egyszerű szépségeiről énekeltek, bár pacsírtaszó helyett nem egy esetben elég hamis hangokat eregettek ki a torkukon. Meg nem szabad megfeledkeznie azokról a későbbi költőkről sem, akik a mi századunkban léptek ennek a nyájas irodalmi idillnek a nyomvonalába, s ebből szinte egyenes úton következett, hogy gyöngéden népiesnek szánt költészettükre olykor nemcsak drága anyaföld, hanem embervér tapadt. Johann Peter Hebel naiv tájleíró költészetéből persze biztosan nem következik Adolf Bartels rasszizmusa, mert az irodalomban nem így mennek a dolgok se előre, se hátra; a hazaszeretet kellemetlen rövidzárta azonban elvezethet idáig.

A német kritika szóhasználatában a jelentés két véglete között ingázik a szó. Ha értékítéletként használják, akkor nem is annyira a rasszizmus fenyegető rémét, hanem inkább az idillikusan hamis ábrázolás árnyékát látják rávetülni, s így aztán politikai szempontból elég ártatlan, mégsem igazán hízelgő ítélet. Ha viszont tárgyilagos műfaji megjelölésként hangzik el, akkor nem mentes az értékítélettől, mert mintha nemcsak azt mondanák vele, hogy jó, rendben, ilyen irodalomnak is kell lennie, hanem gyorsan hozzáfüznék, hogy ennek azért a világirodalomhoz nincs köze, s azért nem érhet a közelébe, mert sötét és partikuláris ideológiákhoz áll közel. Mintha Goethe hirtelen visszanyúlna az időből, s adna egy jó nagy pofont.

Friedrich Christian Delius, aki korábban amolyan melankolikus hatvannyolcasnak számított, most mindenesetre írt egy nagyon okos, tényleg hazafias, felettébb érzékeny, törekenységig és a gyámoltalanságig érzékeny, remélhetően majd magyarul is olvasható önéletrajzi könyvet, amelynek bármilyen is a címkéje, engem lenyűgözött. Költő prózája, s így van benne valami szépen unalmas vagy inkább elszürkítő monotonia, de nincsen egyetlen idillikus mondata. Nem döngeti a mellét; igaz, nem is szór hamut a fejére. Belőlem legalábbis a könyv kopár szerkezete, belső megmunkáltsága és szenvedélyesen száraz nyelvhasználata váltott ki erős érzelmeket. Másra készítet föl, mint amit adott, s ez annyira megrázott, hogy az utolsó oldalakat kissé szégyenkezve, kicsit a saját hazafias keserveimbe és buzgalmaimba feledkezve, rendesen, hangosan, az akaratom ellenére végigzokogtam. Holott német aztán tényleg nem vagyok.

Delius olyan könyvet írt, amely bennünket, magyarokat is közelről érint; ha megérint. A VASÁRNAP, AMIKOR VILÁGBAJNOK LETTEM nem regény, nem fikció, hanem a szó eredeti értelmében elbeszélés. Van egy éret ember, akút Friedrich Christian Deliusnak hívnak, s ő beszél el nekünk gyermekkorá-

nak egyetlen napját. Nevezetes napról mesél, 1954. július 4-éről, mikor is a labdarúgó-világbajnokság döntő mérkőzésén a verhetetlen magyarokat mégis legyőzték a berni stadionban a németek. Delius szövegében van valami ódon és az akkurátusságig komoly. Ez történt reggel, ez történt délben, ez meg ez történt délután. Nincsen nosztalgizás, nincsenek cífrázatok, mintha mindez nem is emlékezés volna az egykori sajátára, hanem kínos és körülményes számadás az egykori sajátáról. Holott egy tizenegy éves gyereknek igazán nem lehet sok elszámolnivalója. Ráadásul ezen a napon egészen délutánig nem is történik vele semmi szóra érdemes.

„Az a vasárnap, amikor világbajnok lettem, úgy kezdődött, miként minden vasárnapom: harangok verteek föl, álmaim képeit széthasogatták, a dobhártyámat ütlegelték, a fejemen tüktettek át, püfölték a testemet, mely védtelenül fordult a fal felé. Agyamtól csupán néhány méternyire állt a templomtorony, s így nem segített aztán se takaró, se párna, az ütések áthatoltak ajtón és ablakon, át a falakon és a gerendázaton, feltöltötték a szobát, reszkettek a lámpákban, a tükrökön, az üvegekben, s hiába terítettek be minden mást, a falut, a völgyet, az erdőt, mintha más céljuk mégse lenne, mint hogy a fülemet ériék el, és más szándékuk se lenne, mint hogy minden zörejt megsemmisítsenek és minden gondolatot szétverjenek.” Már ezekben az első mondatokban végzetesen össze van kalapálva a beszélő és a külvilág. Forgolódik, hánykolódik, tiltakozik ellene; nem akar ilyen világot magának. Minden vasárnap reggel üzenőt percen át tart ki a szörnyű harangozás. Másik teste, lelke nincs. Nincsen más világ. Nincsen hová menekülnie.

A mondatok belső szenvedélyét az érett Delius onismerete tartja fogva. Szépen megszosztja magát az egykori és a mostani között. Mert ebben a könyvben csupán a mondatok szenvedélyesek, ám a mondatok egymáshoz való viszonya mindvégig hűvos marad. Ez nem kis teljesítmény. Delius nem tagadja meg, de nem is engedi szabadjárja a szenvedélyeit. Van egy zárt világ, amelynek minden eleme izzik. Ha szabadjárja engedné, akkor törne, zúzna, nem volna egyetlen ép mondata. A káromkodó gyermek foglalná el az érett helyét, s igazán lenne oka a bosszúra. Ezt nem engedi, helyesebben annyi helyet ad magában a bosszúnak, amennyi az érett em-

ber státusát még nem veszélyezteti. Talán erkolcsi megfontolásból ilyen elővigyázatos. Úgy beszél egykori önmagáról, mint a megfontolt etnológus, aki sok éven át figyelte egy távoli, egzotikus törzs különös életét, most pedig egyetlen személy sorsán demonstrálja nekünk egész tudását. A törzs német, protestáns, és a hesseni tartomány hünfeldi körzetének Wehrda nevű falujában él. Az etnográfus pedig egy beavatás alatt álló fiúgyermek szempontjából mutatja be nekünk a törzs rettenetes szokásait.

Az etnológiai szemlélet már csak azért is indokolt, mert Friedrich Christiannak, a wehrdai lelkész legidősebb fiának a törzsi szokások szerint amolyan példaképpé kéne válnia a három kisebb szemében. Ez a fiú azonban eleve alkalmatlan arra, hogy egy ilyen kollektív kíváncsivalonak eleget tegyen. Teste törekeny és gyönges, s lelke sem erősebb, félenk, visszahúzódó, szorong. Kötelességeit ugyan ismeri, de teljesítésükben nem jeleskedik. Egyáltalán nem jelszkezik semmi- ben, az ilyesmiről inkább csak ábrándozik. Börbetegség kínozza, térdét és könyökét valóságos szétfoszlatja a pikkelysömör. Ugyan hogy lehetne így híres futballista. Partra vetett hal az emberek között. Nem biztos benne, hogy nem kopolyúkon lélegzik-e, mert ha beszélnie kell, akkor csak tárog, nincsen hozzá levegője, torkáról nem jön hang: dadog. Apját és anyját és nagypapját, az egész életet egyetlen szó uralja, az áhitat. De hamis az anyja „vidámságra dtállított hangja”, és a kötelező szeretettől hamis az imádság, hamis az áhitat. Nekik még ez a nap sem attól olyan kivételes, mert délután van a világbajnoksági rangadó, hanem azért, mert vasárnap van, s a törzs tagjainak meg kell szentelniük az ünnepet.

„Nemcsak a két istentiszteletet, a gyermekekét és a felnőttekét, nemcsak az ének, az imádság és a hallgatás ceremóniáját, hanem minden moccanást, minden lépést megszabott ez a parancsolat. Rabló-pandúrt vagy hasonló közös játékokat tilos volt a pajtában, az utcán vagy a földeken játszani. A szobában engedélyezett volt a játék, ám tiltott volt az örjöngés és a civakodás, tiltott a kalapácsolás és a fűrészelés a saját kezűleg készített kunyhóban a tyúktól mellett, de a kunyhóban üldögetni engedélyezett. A házi feladatok munkának számítottak, s ezért még egy vasárnap esti gyors belepillantás a

latnkönyvbe is tiltva volt, a munka volt tiltva, mert az Isten ezen a hetedik napon megpihent, viszont más könyvek olvasása engedélyezett volt. Bőrnadrág tiltott, szövetnadrág engedélyezett, kerékpározás a délelőtti istentisztelet idején tiltott, délután engedélyezett, délelőtti labdarúgás az udvaron vagy a templomtéren a vasárnapi áhítal miatt tiltott, délután a vasárnapi ruhák miatt tiltott, de engedélyezett a sportpályára menni minden második vasárnap délután, ahol az F. C. Wehrda első csapata játszott ilyenkor." Az engedélyek, parancsolatok és tiltások labirintusában tévelygő idegennek mégis az a vasárnapi tiltás a legkevésbé követhető, miszerint a lány tojáshoz járó fekete kenyeret a törzs tagjainak nem szabad marmeláddal megkenniük. Nem tudjuk, miért nem, de ezt egyszerűen nem szabad, s igazán ez a legkevésbé, amit nem szabad. Ahol nincsen szabadság, ott az a szabály, hogy seinnem szabad.

Már a könyv első lapjain elég világos, hogy ez a szegény Friedrich Christian milyen szűkös lehetőségekkel gazdálkodhatik ebben a hézagtalanul merevre szerkesztett világban. Vagy szoktassa hozzá magát mindahhoz, amit elviselhetetlennek érez, vagy legyen inkább ő maga is hatalmaskodó. Ilyen lehetőségek között lehet választani. Esetleg bírza rá magát a képzeletére, fusson azon a gepen, paszszoljon, cselezzon úgy, ahogy nem tud és soha nem tudott. Avagy halljon ki olyan ismeretlen harmóniákat a képzelgéseit szétszaggató harangozásból, amelyet nem lehet. A könyv első harmadában, amíg a fiúval együtt a Jekész házában időzünk, megfejtethetetlenül ereszkedik ránk a tehetetlenség és a rettenet. Úgy tűnik, hogy egy olyan házban, amelyet elvileg a szeretetnek kéne áthatnia, „anya és apa csupán a marionettként ránganak”. A korvettkapitány nagyapának sincsen más javallata a fiú bánatára, mint hogy nyelje le a könnyeit. Mindenki nyel. És amikor a könyv második harmadában végre kinn vagyunk a valamivel szellősebb külvilágban, akkor ott is csak olyan emberekkel találkozunk, akik nyelnek vagy már sok mindent lenyeltek. Akinek még nem volna reális képe Németországról, annak ez a könyv ajánlott olvasmány legyen.

Mert mire a második harmadnak is a végére érünk, a szerző érzékeny okosságának jóvoltából fölsejlik előttünk a rettenet oka. A felnőttek nem oszthatnak meg a fiúval egy

másik világot, mint amilyen van nekik. A tökéletes és mindenre kiterjedő vereségüket osztják meg vele. S így aztán a fiú élete se más, mint törzsi áldozat. Ez a szellősebb külvilág sem szabad, mindenki múltja rabja. Telve van mindenki sötét történetekkel, tiltott és sutto-gva mégis kimondott szavakkal. Zsidó. Náci. Führer. Ezekben a szavakban még a magánhangzók is hosszabbra nyúlnak, kisüvit belőlük az elfojtott rettenet. „Nem volt rendben, annyi minden nem volt rendben, a pultnál tovább éltek a halott férfiak, holott elpusztultak. Szemrehányásokat tettek az élőknek, és elvették az étvágyukat. A felszaggatott utakon az egészségeseket vádlón botorkáltak az amputáltak. Hálósan és összezsúfolva, kicsi házakban vagy padlásokon húzták meg magukat a menekültek, igazságtalanul üztek minket el, hallottam minduntalan a szemrehányásokat. A háború vereség volt, szunynyadó gyűlöletét hagyta ránk, valami olyanmiben volt bűnös a háború, amihez mindenkinek köze volt, de senki nem akart tudni róla már, éppen úgy, ahogyan annak az aulópályának a hádjáról sem, amely az erdő mélyén állt mögöttem, s amelyen soha nem mehelett át jármű, mert csak egy nyiladékol vágta hozzá, és a hidat húzták fel, amely most sárban és pocsolyák között az elvesztegetett és elmúlt jóvó emlékműve lett.”

A könyv utolsó, izgatott és ujjongó, nyelvilég is legizgalmasabb harmadában, mikor a kisfiú leül a rádió elé az apja dolgozószobájában, hogy nagyon halkán, szinte rátapadva, meghallgassa a mérkőzés rádióközvetítését, már elég világosan látjuk, hogy miként írta át a háborús vereség a törzsi szokásokat. Hamissá tette a szeretet parancsát, beszédképtelenné teszi a kisfiút. Némák ezek a szabad emberek, mert a lelkiismeretük nem szabad. És amikor íróilag mindez már teljesen világos, akkor elkezdődhetik a játéka. A német üzenegy rényleg az eget akarja megostromolni? Vajon a magyarokat tényleg nem lehet megállítani? „Ez volt a kérdés, amire válaszolni kell.” Mert ha meg lehet állítani a magyarokat, az ég pedig az atya minden tiltó szava ellenére ilyen profán módon mégis megostromolható, akkor szabad vagyok. Akkor személyes a győzelem.

Azon a borús vasárnapon, abban a pillanatban hullott rám a rabság egy budapesti villa teraszán, a tudat, hogy akkor ez sincs, ez se megy, csak a nyomott nyári ég van, ami-

kor a wehrdai lelkész dolgozószobájában egy rövid pillanatra mégis fölfénylett a szabadság. Ez azonban már inkább az én történetem.

Nódas Péter

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Tar Sándor: *Ennyi volt*
Céger, 1993. 144 oldal, 330 Ft

I

A KETTŐS LÁTÁS REALIZMUSA

„...Valahogy érzem, hogy minden elkezd romlani körülöttem. ...Valami megvilágosodott, vagy inkább sötétedett? A fene tudja. Úgy mondhatnám, hogy akkor kezdődött a kettős látás nálam. Egyszerre kezdtem látni a saját dolgaimat, meg a többi, a környezetet. Most nem tudom jobban kifejezni.” – A fenti idézet, amelyben Tar Sándor *EZ IS ELMŰLT* című novellájának hőse saját magáról beszél, alighanem a szerző műveinek alapszerkezetét is megvilágítja. A „környezet” és a „saját dolgok”, vagyis a szociografikus „helyzetjelentés” és a személyes tragédiák egyidejű jelenléte adja novelláinak sajátos, irodalmi kategóriákkal nehezen körülhatárolható varázsát.

A kétpólusú látásmód a szerző eddigi pályája során hat elkülöníthető formát öltött magára, amelyek az elbeszélői pozíció és az emögött felsejülő sorsképletek árnyalt variációit nyújtják a szociografikus beszámoló és a legszemélyesebb, szinte lírai hangfekvés közötti széles skálán. A külvilágra reflektáló „beszélő” szövegei – feltárva Tar művészetének formai gazdagságát – az alábbi sormentén írhatók le: 1: szociografikus interjú (például: *HANGULATJELENTÉS*); 2: egyes szám harmadik személyű, többnyire közösségi témájú elbeszélés, egyfajta csoportkép vagy „brigádnapló” (például: *ÉJSZAKAI MŰSZAK*); 3: függő beszédben előadott portré, egy személy életének vagy tragédiájának bemutatása (például: *ZÁRTKERT*); 4: szabad beszéd kul-

ső megkötöttségekkel, élettörténet kvázi-interjú formában (például: *OTTHONAIM*); 5: szatirikus monológ értelmiségi elbeszélővel (például: *MINDENT MEGBESZÉLTÜNK*); 6: tragikus monológ, hangsúlyozottan nem értelmiségi előadásában (például: *MÉSZTELEP*).

Tar Sándor két utóbbi kötetében (*A TE ORSZÁGOD*, *ENNYI VOLT*) a fent részletezett formák aránya jelentősen átrendeződött. A szociografikus interjúnovella (1) teljes egészében eltűnt, az értelmiségi főhős monológjára (5) pedig mindkét kötetben csak egy-egy példa akad (*VINCE MESEL*, *ÍRNI*). Hasonlóképpen állunk az interjúszerű élettörténetekkel (4), így az *ELEJÉTŐL A VÉGÉIG*-gel *A TE ORSZÁGOD*-ban, valamint az *ENNYI VOLT*-tal az új novelláskötetben. A megmaradt három novellatípus (2, 3, 6) képezi az új Tar-könyvek gerincét, éreztetve az írói pálya mélyülésének irányát, amely megejtő lírai realizmusával a társadalom periferiáján élő elesettek sivar hétköznapjaiból kinövő individuális tragédiát hivatott ábrázolni. Az *ENNYI VOLT* című kötetben a fentiekén túl három új novellatípusra is bukkanhatunk: Az *IMÁDSÁG* című nyitódarab formailag inkább az előző kötet záróírásával, *A GYÁR, AHOL ÉLÜNK*-kel, semmint a tragikus monológokkal rokonítható. Sajátságos, parabolisztikus dialógus *AZ EGYIK ÉS A MÁSIK EMBER* című novella; a *C PAVILON* pedig az egykori hosszú szociografikus interjúnovella, *A LEHETŐSÉG* lerisztult, kollektívistikus vonzataitól megfosztott visszatérésének tűnik, amely már egészen más jellegű feltárás és extenzív bemutatás szolgálatában áll. Az utóbbi forma új tematikát is hoz magával Tar művészetébe, az elmeegógyintézet világát, amely a kötet során kiegészül még néhány eddig nem szereplő témakörrel: egy árva gyermek történetével az *ÜNNEPI EBÉD* című novellában, a hajléktalanok életének megfestésével két ízben is (*MAGYAR KENYÉR*, *TALÁN MAJD MA*), valamint a munkanélküliség egyre bővülő és alaposabb feldolgozásával. A paraszti világ azonban – szemben az előző kötettel – csupán egy novellának (*EGY RÉGI HANGRA VÁRVA*) szolgál alapul. Új fejlemény Tar prózájában egy anekdotikus, szatirikus nézőpont próbálgatása, amely már nem a politikai és gazdasági rendszer ostobaságait mérésen és szellemesen pocskondiázó középvezető (például Vince) monológjában, hanem